

Kakovim su pismom Hrvati pisali od početka svoje prosvjete do danas?

Prosvjeta hrvatska počimlje pokrštenjem Hrvata. Hrvate su pokrstili braća Ćiril i Metod ili bolje njihovi učenici. Ti su bili i prvi učitelji hrvatskoga naroda. Oni su im priredili za crkvenu službu i obred i prve potrebite knjige. Ali te knjige nijesu bile napisane hrvatskim jezikom, već jezikom srodnim i sličnim hrvatskomu jeziku, što ga danas neki učeni ljudi nazivlju „starim slovenskim jezikom“, a drugi „starim bugarskim“. Oni, koji taj jezik nazivlju starim slovenskim jezikom, drže, da su braća Ćiril i Metod napisali svoje knjige u jeziku onih krajeva, gdje su naučali Isukrstovu vjeru, t. j. u jeziku, koji se je govorio u današnjoj Moravskoj i u zapadnom dijelu Ugarske (u staroj Panoniji), a oni, koji taj jezik zovu starim bugarskim, drže, da su braća Ćiril i Metod napisali svoje knjige u jeziku onih krajeva, gdje su se rodili i živjeli prije svoga apoštolskoga djelovanja među Slavenima, t. j. u jeziku macedonskih Bugara, jer su se oni rodili u Solunu.

Za nas, kada govorimo o hrvatskom pismu, ne bi bilo pitanje o jeziku u knjigama braće Ćirila i Metoda tako znamenito, da bi dalje o tom pitanju govorili, da nije pitanje o pismu braće Ćirila i Metoda, dotično pitanje o najstarijem slavenskom pismu u uskoj vezi i sa pitanjem o jeziku braće Ćirila i Metoda. Da su braća Ćiril i Metod svoje knjige napisali jezikom moravskih i panonskih Slavena i istom u tim zemljama, ne bi bili po svoj prilici izmislili za svoje knjige pismo glagolsko prema grčkomu pismu, već bi izmislili pismo prema latinskom ili gotskom pismu, jer su ova pismena bila svakako bliža i pristupačnija moravskim i panonskim Slavenima nego li grčko, a braći Ćiril i Metodu nije bilo do kakove propagande grčke, već do što većega uspjeha u njihovu apoštolskom djelovanju. Ako uzmemo, da su braća Ćiril i Metod napisala svoje knjige prije no što su pošli na svoje apoštolsko djelovanje u Moravsku i Panoniju, ukazuje nam se njihov izum glagolskoga pisma prema grčkomu posve prirodnim i razumljivim.

Da su braća Ćiril i Metod priredili glagolsko pismo i samo njime pisali svoje knjige, najboljim nam je dokazom, što se je glagolsko pismo pretežno sačuvalo baš u onim krajevima, u kojima su djelovali, kao u Moravaca (Čeha) i osobito kod Hrvata i donekle Slovenaca, te u jednom dijelu bugarskoga naroda, gdje je i nastalo. Pismo je ovo narod sam prozvaio glagolskim ili razumljivim. Riječ „glagolati“ znači u jeziku braće Ćirila i Metoda „govoriti“, prema tomu glagolsko pismo znači pismo, koje nam govori ili koje je razumljivo. Naprotiv ovomu pismu prozvaše Slaveni gotsko (njemačko) pismo „njemačkim“ ili nijemim ili nerazumljivim, a Germane Nijemcima, t. j. ljudima za njih nijemima ili nerazumljivima.

Prema tomu bilo bi prvo i najstarije pismo hrvatsko glagolsko, kojim su počeli Hrvati pisati u drugoj polovici 9. vijeka, dakle po prilici prije više no hiljadu godina. Hrvati su međutim to pismo ponešto tečajem vremena mijenjali. Najprije su promijenili prvotni (stari bugarski) okrugli oblik slova u uglati oblik, povedši se u tom za tobože modernijim gotskim ili njemačkim oblikom gotskih pismena. Stoga su i rimske pape, koji su bili protivnici slavenskomu bogoslužju među Hrvatima, nazivali ovo pismo gotskim pismom, što ga je izmislio krivovjerac Metodij. Drugu je promjenu doživjelo glagolsko pismo u Hrvata u spisima napisanim za dnevne svjetovne potrebe u prvoj polovici 16. vijeka. Dok su se crkvene knjige, u koliko se nijesu štampale, pisale i nadalje tako zvanim ustavnim pismom, koje je izgledalo kao štampano, pisali su se svi spisi za svagdanju dnevnu potrebu, počevši od 16. vijeka dalje tako zvanim brzopisnim pismom. Razlika je bila među ustavnim i brzopisnim pismom po prilici kao među današnjim štampanim knjigama (ustavno pismo) i napisanim rukopisima (brzopisno pismo). Prema tomu mi i danas teže čitamo stare glagolske brzopisnim pismom napisane rukopise, nego li one napisane ustavnim pismom, kao što i čitamo lakše štampanu knjigu od raznih rukopisa.

Glagolsko je pismo počelo među Hrvatima nestajati tečajem vremena. Najprije ga nestade u Slavoniji poslije mohačke bitke (1526.). Istina je, da mi danas nemamo nijednoga glagolicom napisanoga sačuvanoga spomenika iz Slavonije, ali nemamo prije g. 1526.; t. j. prije godine, koje je Slavonija postala turskom, ni nikakvoga hrvatskoga spomenika napisana drugim kojim pismom. Ali ako istaknemo, da se je u to vrijeme malo ne još općenito u susjednoj Hrvatskoj upotrebljavalo glagolsko pismo, to nemamo nikakova razloga sumnjati, da se je prije turske invazije u Slavoniju i ondje upotrebljavalo glagolsko pismo. Glagolskoga je pisma nestalo u Slavoniji, jer je pod gospodstvom turskim nestalo i svakoga kulturnoga rada u Slavoniji. Pod gospodstvom turskim nestalo je i starijih hrvatskih glagolskih rukopisa, u koliko su oni postojali.

Zatim je nestalo glagolskoga pisma u Bosni. Najmlade sačuvane glagolske listine iz Bosne bez označenja mjesta potječu jedna od 21. rujna 1566., i daljnje četiri bez označenja mjesta iz iste godine 1566. te jedna listina napisana u Izačiću 17. ožujka 1566. Ako i nije odmah poslije 1566. nestalo glagolskoga pisma, a ono ipak možemo prilično pouzdano tvrditi, da nije mnogo iza te godine u Bosni nestalo glagolskoga pisma.

Malo ne u isto vrijeme, kada je nestalo glagolskoga pisma u Bosni, nestaje ga i u južnoj Dalmaciji, dok se je održalo u sjevernoj Dalmaciji, osobito u zadarskoj nadbiskupiji sve do ilirskoga pokreta. Zadarski knezovi izdavali su u XVIII. vijeku svoje odredbe na talijanskom i hrvatskom jeziku pisane glagolicom, kako nam to pokazuju sačuvane isprave u Fanfonjinoj zbirci (sada u kr. zemaljskom arhivu u Zagrebu) od 30. listopada 1704., od 18. svibnja 1716., od 3. listopada 1716., od 30. srpnja 1733., od 9. siječnja 1742. i od 11. listopada 1756.

U Istri se pomalo napušta poraba glagolskoga pisma u prvoj polovici XVII. vijeka u spisima svjetovnoga sadržaja, dok svećenici a osobito franjevci pišu glagolicom do konca XVIII. vijeka. Razlogom je tomu, što se je počeo u Istri upotrebljavati talijanski jezik u službenoj civilnoj porabi. Na istarskim otocima, osobito na otoku Krku upotrebljavao se hrvatski jezik sa glagolskim pismom još cijeli XVII.

i XVIII. vijek i u spisima svjetovnoga sadržaja, te je bilo na otoku Krku ljudi, koji su pisali glagolicom sve do g. 1845.

U Hrvatskoj napušta se glagolsko pismo u XVII. vijeku. Najstarija hrvatska latinicom napisana isprava iz zagrebačke biskupije napisana je bila u Perni 2. lipnja 1556., a u senjskoj biskupiji isprava od 6. veljače 1626., koju je napisao u Grižanima porkulab Nicolaus Biondo. U zagrebačkoj biskupiji zadali su teški udarac glagolkomu pismu prvi hrvatski protestanti, a zatim Isusovci, koji su u Zagrebu g. 1609. osnovali latinsku gimnaziju. Najprije je uginulo glagolsko pismo u zagrebačkoj biskupiji. Najmladi je glagolski spomenik iz zagrebačke biskupije, koliko mi je danas poznato, matica krštenih iz Vrhovca kraj Krašića u jaskanskom kotaru od g. 1672. do 1681. Ovu sam maticu izdao u Vjesniku kr. zem. arkiva za g. 1914. U senjskoj se je biskupiji upotrebljavalo glagolsko pismo pored latinskoga jošte cio XVII. i veći dio XVIII. vijeka osobito u Vinodolu. Tako su mi poznati iz XVII. i XVIII. vijeka iz područja senjske biskupije ovi javni notari i kanciliri, koji su svoje isprave pisali glagolskim pismom: notari Mikula Kargačinović u Novom (oko g. 1610.), Matej Gerčić pop u Driveniku (oko g. 1624.), pop Juraj Černić pisac hrvatske postile u Bribiru (oko g. 1617.; kasnije bio plovani ledenički), Ivan Marijašević u Novom (oko g. 1675.), Franjo Piškulić u Novom (oko g. 1714.), te kanciliri Matij Ivanušić u Bribiru (oko g. 1625.), Ivan Jurašić u Ogulinu (oko g. 1697.) i pop Matej Marušić kanonik u Bribiru (oko g. 1733.). Tipova glagolaša (starih) nestalo je u senjskoj biskupiji nešto prije ilirskoga pokreta prvih decenija XIX. vijeka.

Drugo pismo, kojim su se Hrvati služili, ali samo djelomice, bilo je tako zvano ćirilsko pismo ili ćirilica. Kada su umrli moravski knez Rastislav i panonski knez Kocel, koji su gostoljubivo primili braću Ćirila i Metoda, i kada su poslije njihove smrti nastale nepovoljne prilike u Moravskoj i Panoniji za učenike braće Ćirila i Metoda (koji su međutim već umrli bili), nadoše ti učenici zaklonište i zaštitu u bugarskoga cara Simeona. Car je Simeon uopće kušao reformirati i reorganizirati mladu slavensku knjigu, uveo je u nju kićeni ali teški bizantinski stil i dao pobude za izum novoga tobož spretnijega slavenskoga pisma no je bilo starije glagolsko. Tako nastade drugo slavensko pismo, koje je poznato pod imenom „ćirilice“. Riječ „ćirilica“ isprva nije značila pismo već knjige ili djela Ćirilova. Tek kasnije se stala ta riječ upotrebljavati i za pismo i to baš za ono, koje je bilo izumljeno na dvoru bugarskoga cara Simeona. Tako nastade zbrka. Pismo, koje je Ćiril izumio, zove se glagolskim, a pismo, koje on nije izumio i koje je nastalo poslije njegove smrti, zove se ćirilskim. Ta je zbrka dala povoda nekim ljudima, da su držali Ćirila izumiteljem ćirilice, a za glagolicu tražili drugoga starijega izumitelja. Dapače bilo je i takovih učenih ljudi, koji su glagolicu držali mlađim pismom od ćirilice. Ćirilsko pismo istisnulo je brzo starije glagolsko pismo iz Bugarske i raširilo se među Srbe i Ruse, a preko Srba i u neke česti hrvatskoga naroda, poimence u Bosnu, Hercegovinu i u južnu Dalmaciju. U Bosnu se je raćirilo već u XII. vijeku, a u južnu Dalmaciju nešto kasnije.

Ćirilsko je pismo također dvojako: ustavno (poput štampanoga) i brzopisno. Ustavnom se je ćirilicom pisalo u Bosni i u južnoj Dalmaciji do sredine XVI. vijeka. Brzopisnom su se ćirilicom počeli prvi služiti bosanski franjevci, koji su počeli književno djelovati brzopisnom ćirilicom u drugoj polovici XVI. i početkom XVII. vijeka, doćim su se prije toga vremena zadovoljavali za svoje duševne potrebe hrvatskom

glagolskom knjigom, iz koje su dosta prenijeli i u svoju ćirilskim slovima napisanu knjigu. Bosanska brzopisna ćirilica poznata je i pod imenom „Bosančica“ ili „Bukvica“.

Brzopisnu ćirilicu uveli su kasnije i Rusi u svoju knjigu, gdje se zove „graždanskim“ pismom za razliku od ustavne ćirilice, koja se je i nadalje upotrebljavala u crkvenim knjigama. Za Rusima su se povel i Srbi u porabi brzopisne ćirilice (Dositije Obradović i Vuk Stefanović Karadžić), te se danas njom općenito služe, osim u crkvenim knjigama, u kojima su po primjeru Rusa pridržali ustavnu ćirilicu. Kada su u novije vrijeme Bugari osnovali svoju noviju pjesničku i naučnu literaturu, povel su se u porabi ustavne i brzopisne ćirilice za Srbima i Rusima.

Bosanski franjevci udesili su brzopisnu ćirilicu prema brzopisnoj glagolici, koju su malo prije uvela njihova braća u Dalmaciji, Hrvatskoj, Istri i u Bosni. Bosanski Turci, osobito njihovi begovi, kada su pisali hrvatski, pisali su ćirilicom. Bosanski franjevci i Turci nazivali su brzopisnu ćirilicu i srpskim pismom, jer je ćirilica (ustavna) u Bosnu došla od Srba.

Treće pismo, kojim su se Hrvati služili u svojim hrvatskim knjigama i spisima, bilo je latinsko pismo ili latinica. Prvput nalazimo, da su se Hrvati, pišući hrvatski, služili latinskim pismenima u XIV. vijeku, i to najprije u Dalmaciji, gdje se je to pismo brzo širilo. Sa latinskim pismom uveo se je u hrvatsku knjigu tudi pravopis, najprije talijanski (u Dalmaciji, Istri i u hrvatskom primorju), zatim njemački (u Hrvatskoj) i konačno mađarski (u Slavoniji). U Hrvatskoj učinili su poznatijim latinsko pismo istom hrvatski protestanti u drugoj polovici XVI. vijeka, i to najprije u županijama zagrebačkoj, varaždinskoj i bjelovarsko-križevačkoj, a u XVII. vijeku bilo je poznato i u županijama modruško-riječkoj, ličko-krbavskoj, u Istri, dapače i u Bosni, dok početkom XIX. vijeka ne preote posvema mah, istisnuvši sve tuđe pravopise i prilagodivši i latinicu po uzoru češkoga pravopisa (1835.) slavenskomu ili hrvatskomu pravopisu.

Četvrto napokon pismo, kojim su se Hrvati služili u svojim knjigama i spisima, bilo je gotsko pismo ili gotica. Puki je slučaj, da su se prve štampane hrvatske knjige (kao lekcionarij Bernardina Splićanina i prvo izdanje Marulićeve Judite) štampale gotskim pismenima, jer su bili prvi knjigotiskari Nijemci, te su oni goticom štampali ne samo njemačke knjige već i knjige ostalih naroda, i to kako u Njemačkoj tako i u Italiji (u XV. vijeku). Ali svakako valja istaknuti, da su se Hrvati makar i ređe služili osobito u županijama zagrebačkoj, varaždinskoj i bjelovarsko-križevačkoj u svojim privatnim spisima (isp. neke tadanje isprave i listine), kada se je počelo glagolsko pismo napuštati, pored latinice i goticom. Takovih hrvatskim jezikom a gotskim pismenima napisanih privatnih spisa nalazimo osobito u XVII. i XVIII. vijeku.

R. Strohal.